

Соколёнок

5/2014

сентябрь - октябрь

Къарчыгъа

0+

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

ЭЛ ВА ЭР

Эл учун белсенген эр
Ер де салып атына.
Тюшде гелип тутмас ер
Юрюшлени артына.

Гелмес оъзю де салып
Хуржунуна чёrek де,
Чыгъар намусун алыш,
Къоркъунмайгъан юрек де.

Аталарыбызгъа ошар:
Этек чатып белине,
Абур къошар, сый къошар
Халкъына ва элине.

Ибрагым

Ибрагым

**Бизин яшлары бұзның ойлары,
көарабарлықтары, сорабарлы...**

МЕНИ АНА ТИЛИМ КЪУМУКЪ

ТИЛ

Къумукъ тилни – къумукъ халъ яратған. Къумукъ тилни магъа анам уйретген. Шо тилни мен бек ушатаман. Ана тилимни мен бешикден берли эшитемен, анамны сюегендей сюемен, мен огъар абур да, сый да этемен, дагъы да яхши билме къасткъыламан. Ана тилде мен ёлдашларым булан сёйлеймен, хабарлайман, юргимдеги ойларымны айтаман.

Бизде къумукъ тилден дарслар юрюле. Къумукъ тил, адабият дарсланы мен бек сюемен. Муаллимибиз бизге ана тилибизни гъакъында кёп ачыкъ этип айта, ону маънасын англата, шо саялы магъа ана тилим бирден-бир аявлу.

Бизин язывчуларыбыз, шаирлеребиз яшлар учун язғын ва язагъан хабарларында, шиъруларында, къумукъ тилибизни бар байлыгъын ва аривлюгүн гёрсетелер. Ана тилим – къумукъ тилимде язылғын шо асарлар магъа тарбия бере, билим бере, англавлу, илмулу болма уйрете. Яхшыны ва яманны айырмагъа уйрете.

Она шо саялы да «Къарчыгъа» журнал мени герти къурдашым. Ана тилимни гъакъындан да, къумукъланы гъакъындан да гъар номеринде чыгъагъан шиъру булан хабарлар, тарихибиз булан маданиятыбыз – барын да санап турмайман. Язылыгъыз «КЪАРЧЫГЪАГЪА». Охугъуз, сиз де мендей сюонежексиз шолай бизни журналыбыз баргъа. «КЪАРЧЫГЪА»! Сен яша! Яша! Яша!

Салам булан Гюльжанат Лапухова,
6 «а» кл.

СОКОЛЁНОК

Мектапда охуйгъан яшлар,
Терен билим алайыкъ,
Уллу булан гиччиге
Биз гюреметли болайыкъ.
Тарыкъбыз барыбыз да
Яманлыкъдан сакъланма,
Пайдалы яшлар болуп
Ватаныбыз якълама!

**Гъажимурат ГАЛИМОВ, шк. № 6
Къарабудагъент юрт.**

Жан-сыйбас тоймас!

Дагыстанны халкъ язывчусу Умукюрсюн Мантаевағыа 90ым бітешек әди...

Аты да, хаты да әсде!

... Ва, амма, Умукюрсюн оғзюню 85-йыллыгына багышланған күттлав алғышланы да сюоне къабул этди, 88-йылында берилген Дагыстанны халкъ язывчусу деген атгъя да рази къалды, гене, 90 йылын да, иншааллагъ, сав-саламат къаршылап байрам гезме, оytгерме умутлу әди... Жаны женнетлерде болсун! Умукюрсюн Мантаева къумукъ адабиятында биринчи къатынгишилерден болуп оғзюню яратывчулугъунда къатынгишини – ана, къызардаш, сюйгени, олжасы – инг асыл, инче, оғзден, гъасили калам, къатынгишини хас хасият-къыллыгын, къатынгишини гъис дюньясын гёрсетме бажарды.

Яшлар учун язылгъан асарларында буса, Умукюрсюн яшлықъны гъайран гёzel, ажайып сигърулу аламын суратлай, яшланы оюнлары булан ойлары, оғзтөрече яшавгъа къаравлары, тазалыгъы, инаныву...

Умукюрсюн яратгъан чебер асарлар, пьесалар, романлар, яшлар учун язылгъан китаплар къумукъ адабиятда гёрмекли ерни тута, ону оғсювюне къошум эте, янгылықъ ача, байыкълашдыра гелген. Мантаеваны янгыз къумукъ халкъ билип къалмагъан, орус ва оғзге тиллеге де таржума этилинип, Россия булан бирче оғзге улькелер, пачалықълар да биле, таный. Ону чебер асарлары, гъайран инсан келпетлери охувчуну адилли, инсан-

лы, къайратлы, рагъмулу, халкъына «Гайт!» дегенде, «Вайт!» деп, табулар адам, замандаш, ватандаш болма чакъыра.

Дагыстанны халкъ язывчусу Умукюрсюн Мантаеваны аты да, хаты да бизин эсибизде, къумукъ адабиятда оғз ери, оғз тёрю булан оғмюрлер сурежекке инанабыз.

Умукюрсюн бийкебиз, ятгъан еринг ярықъ болсун!..

«Къарчыгъа».
Шейит-Ханум
СОКОЛЁНОК

Яшлар чабып, ойнап арыгъан сонг, уллу тут терекни тюбюне жыйылып, ял алалар. Шулай гезиклени бири-синде: «Мен сизге чечеген ёммақъ айтаймы?» – дей Мурза.

Мурза чы ону герти аты, тек яшлар огъар «Дандерек» деп къойгъанлар. Мурза «Акъташ» команданы вратары, ол амалгъа гелип, бир топну да къутгъармажакъ, къапу алда дандерекдей айланып туражакъ.

– Я, айтамысанг, созуп турмай айт, – дейлер яшлар.

– Дандерек эки сёз айтгъанча, сав юртну айланып гелме бола, – дей Шарав.

– Буса, тынглагъыз! Дёрт аякъ, темир башлы, тек тёбедей орала, тишлери ачылса чы, хортмадай юта алдына гелген затны. Билемисиз, не затдыр?

– Вагъ, мунда не бар билмей. Ону чу буссагъат чечип берирмен, – дей Шарав.

– Дёрт аякъ, такъа башлы, тишлериин ачып хортмадай юта алдына гелген затны – Айшат баживню къуйрукъсуз танасы.

– Ёкъ, билмединг, олтур, такъа баш тюгюл, темир баш.

– Мен айтайым, – дей Агъмадий. – Дёртнүү экиге пайласа, нече бола?

Ол оызюню соравуна оызю жавап бере. – Эки къол, эки аякъ, темир баш, каскалы Яраш агъав – пожарник.

– Яраш агъавну тишлери оызюники, – дей. Яшлар рази болмайлар.

– Дёрт дёгерчик, темир баш, билмеге сюе бусагъыз, – дей Магъмут. –

Бензинни де юта хортмадай, оызю де орала абзарда – папамны «Жигули» машини.

– Магъмут, сен айтагъан бары да герти, тек билмединг.

– Чечме чи нечик де, гёrsетип де берейим, – дей Абакар. – Къараачыгъыз, шовву гелеген недир? Дёрт дёгерчики бармы, темир баш оызю де, эшиклери ачылса, ичи тола адамдан – автобус!

Абакар да чечип болмай ёммақъны. Гюн булатланы артына яшынгъан, къашкъаралып геле, ёммақъ буса чечилмей. Бир де башгъа тюгюл, чорт тююлген тююндөн.

– Айшат баживню къуйрукъсуз танасы да, каскалы Яраш агъав да, машин де, автобус да тюгюл, дагъы недир, айт буса оызюнг, – дей яшлар.

– Биле бусам айттар эдим, – дей Мурза. – Ажайым айтып эшилген эдим.

Мурза яшланы артына да салып, оызлеге алып бара.

– Ажайым, эсингде бармы баягъы бизге айтгъан чечеген ёммагъынг?

– О чу йыракъда тюгюл, – дей ажайы. – Тон тёбедей орала, яхши ойлашсагъыз, билерсиз.

Яшлар онда-мунда къарай, табып болмай.

Бирден: «Билдим!» – деп, Мурза шат къычыра. – Ажайымны сандыгъы.

– О сандыкъыны, яшлар, ким буса да ачма болмай. Ачгъычы тас болгъан, къарагъыз, излегиз. Ачгъычы тапгъан сандыкъыны ичиндеги хазнагъа ес болажакъ, – дей Мурзаны ажайы.

– Сандыкъыны ачгъычын мен тап-

сам, – дей Агъмадий, – хазнаны сатып, оъзюме ланс деп йыртыллайгъян «Жигули» машин алажакъман.

– Мен, – дей Шарав, – яхшы ярайгъян эки къабат уйлер ишлетежекмен, энемжая телевизор да алажакъман.

– Уйлер? Недир уйлер, муна мен, акъчамны касгъа салып къояжакъман. Уллу болгъанда, гъар тюрлю уълкелерден айланып гележекмен, – дей Магъмут.

– Мен тапсам, – дей Мирза, – Мамама пальто, папама тон, ажайыма къышда байлама юн явлукъ алажакъман.

– Аллагъ мурадынга етишдирсин, – деп, ажайы Мурзаны бетин-башын сыйпай.

– Яшлар, тынглайыкъ, Абакар не ала экен. Негер пысып токътагъсан?

– Мен, – дей Абакар, – дарман алажакъ эдим.

– Не дарман? – деп, яшлар тамаша бола. – Зат тапгъан бу да алма.

– Дарман, – дей Абакар, – сюртсе, ичсе сокъурлана, сакъатланы сав этеген. Агъавум, таякъларын ташлап, оъз аякълары булан юрюп болажакъ эди.

– Яшлар, сиз нечик ойлайсыз, Ажайны сандыгъыны ачгъычын ким табар экен?

Арслан папасы ва мамасы булан шагъарда тура. Юртда ону улланасы яшай. Арслан чакъда-чакъда ону янына бара. Ажайы Арслангъа арив ашлар эте, тюрлю хабарлар айта. Арслан да абзарда-уьйде болагъан кёмегин эте

Бир гюн Арслан ажайына булавай сорады:

– Ажайым, эсингде бармы агъачлыкъда адашгъанынг?

– Гъуя! – дей ажайы, – о не замангъы затдыр, кимни эсинде тура. Унутуп да битгенмен.

– Сен оъзюнг айтдынг чы, мени чагъымда, уъчинчю класда охуйгъанда, сав класыгъыз булан агъачлыкъга баргъаныгъыз.

– Адашгъан эдим чи, гертме чум чёплей туруп.

– Дюньядагъы бары да ренклерде устью къувлуйгъан къыр тавукъ эсингдеми сен айтагъан? – деп, Арслан ажайы айтгъан хабарны эсине сала.

– Дагъы, бёлекликни артына

гирип, яшынып токътагъан эди. О яшына, мен излеймен, мен яшынаман, о къача. Шолай эте туруп, ёлдашларымдан айрылып къалгъанман. Къайда барагъанымны билмеймен, къычыраман, йылайман.

— Компасгъа къарагъан бусанг, — дей Арслан.

— Компас- момпасланы мен не билейим! О заманларда телевизорлар да ёкъ эди чи.

— Сен, ажайым, тувра юрюп турма герек эдинг. Адашсанг, дагъы да къайтып озюнгню еринге гелип къалар эдинг.

— Къайда барагъанынгны не билесен, дёрт де ягъынг — агъачлыкъ.

— Сизин юртугъуз къайда ерлешген, тюз ердеми, аркъадамы? — деп сорай Арслан.

— Агъачлыкъны да, темир ёлну да арасында. Юрт ягъадан оытюп барагъан татавул да бар, — дей ажайы.

— Сув агъагъан якъгъа багъып юрюп тургъан бусанг, юртгъа барып къалажакъ эдинг, — дей Арслан.

— Мени чи къоркъуп жаным гетип бара эди.

— Яхши чы, ажайым, сени яшлар излең тапгъаны. Агъачлыкъда ач бёрюлер бола. Яхши чы, ажайым...

— Аллагъын яхши ишлери кёп бола чы дагъы, — дей де, ажайы Арсланин къучакълай.

Юз биринчи космонавт.

Запир Шура баживню бир нече керен алдатып тура.

Бир гюн Шура бажив тереклеге сув тёгюп тура ади. Чаба туруп Запир гелди. Ол солувун гъаран ала туруп:

— Гъурра! Бирдагъы бир космонавт учгъян! Радиодан айтды! — деди.

Шура бажив, педиресин де ерге салып:

— Тюгюлдюр?! Не яхшыдыр хари! — деп иржайды. Бирден ону бети алышынып, Запирге багъып юрюдю де:

— Запир, сен бил, эгер гъали де негъакъант эте бусанг, мен сени, воллагъ, тююп хундузунгну чыгъарырман, — деди.

— Мени октябрят значогум гъакъыучун, — деди Запир Шура баживге.

Биз буса радиогъа тынглама чапдыкъ.

— Герти! — деген яшланы шат тавушларындан абзар янгырып къалды.

— Мени де чи умутларым кёп уллу. Космонавт болуп гележекде батырланы сыйдаратына мени де къошмасмы экен? Шо гъакъада мамама айтдым. Мамам буса:

— Сен оысюп уллу болгъунча, кёп сувлар тёбен агъар. Космонавтлар юзге ювукъ болар, — деди. — Юз биринчи! Гъурра!

Юз биринчи космонавт — дагъыстанлы Магъаммат, «Восток-101» геме булан!

Болдас ғұлдар Оле арбала

ЗЕНГ УРУЛА

Зенг урула!
 Зенг урула!
 Гиччишіп бек сююне,
 Бугюн бириңчилей гелген
 Билим берив уююне.

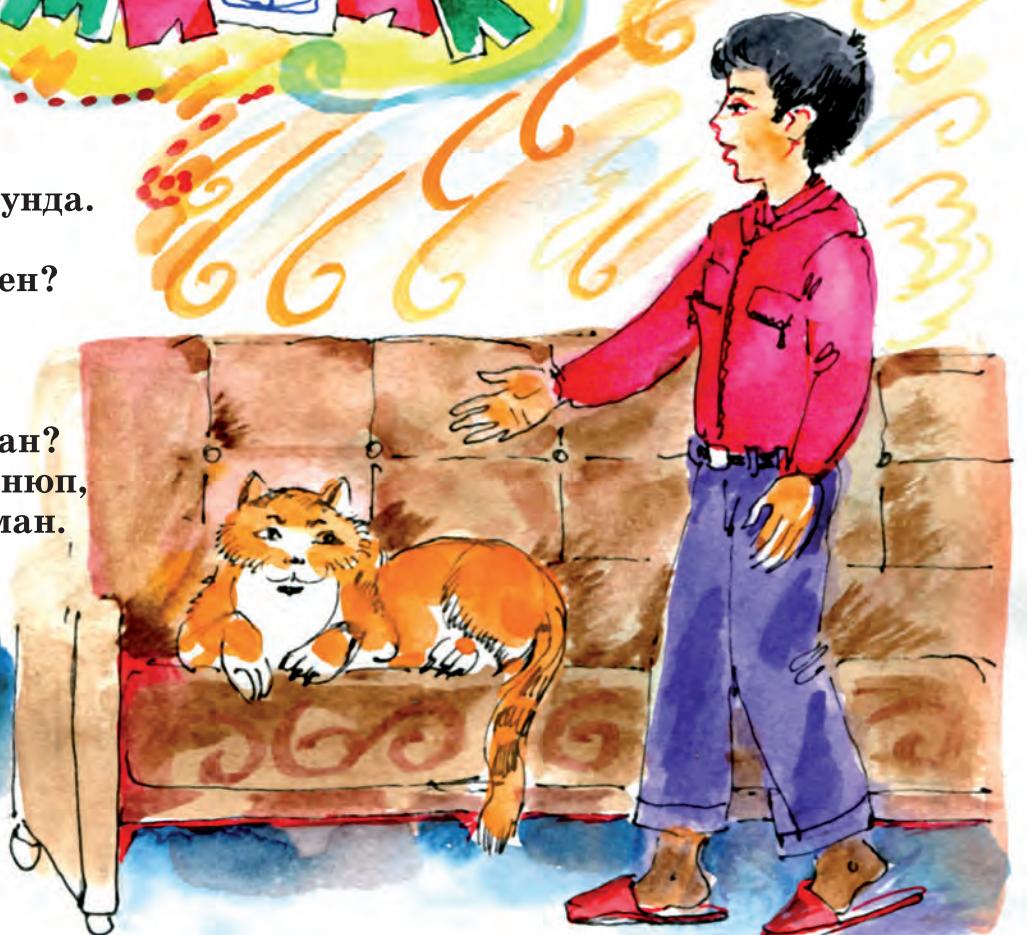
Зенг урула!
 Зенг урула!
 Иржая муаллимлер,
 Юрегин яшлагъа берген,
 Бу насишли алимлер.

Зенг урула!
 Сююнмекден,
 Гёзьяш тёге аналар.
 Бир де буса ойгъа тюше:
 – Ахырыгъыз не болар?!

Зенг урула!
 Эс табыгъызы!
 Гележекни ойлагъызы,
 Гиччишіпнү иржайывун
 Сёндюрмеге къоймагъызы!

ОБЧР МИШКК

- Бишев, бишев, гел мунда.
- Гелмеймен.
- Неге гелме сюймейсен?
- Билмеймен.
- Ашаймысан?
- Ашайман.
- Гёзүнг неге юмулгъан?
- Кёпню гёрюп, гъёкюнүп,
 Сакълыкъ этип яшайман.

Нече бар?

— Кёкде юлдуз нече бар?
 — Башымдагы тюк чакъы.
 — Башынгда тюк нече бар?
 — Акъташдагы таш чакъы.
 — Акъташда таш нече бар?
 — Дюньядагы баш чакъы.
 — Дюньяда баш нече бар?
 — Уллу чакъы, яш чакъы.

— Уллу-гиччи нече бар?
 — Айтылагъан сёз чакъы.
 — Айтылагъан сёз нече?
 — Дюньядагы буз чакъы.
 — Дюньяда буз нечедир?
 — Иритип, сонг ичип, бил.
 — «Мен уллу яшман», — дейсен,
 Оъзюнг къарап, чечип бил.

— Танг къатгъанда не бола?
 — Тангда хораз къычыра.
 — Ел чыкъгъанда не бола?
 — Япыракъны учура.

— Гюз битгенде не бола?
 — Арты сувукъ къыш бола.
 — Къыш болгъанда не бола?
 — Биз уышюп, бир иш бола!

— Къыш ойтгенде не бола?
 — Кёллю-сувлу яз бола.
 — Яз болгъанда не бола?
 — Сувда бабиши, къаз бола.

— Ахшам болса не бола?
 — Гюнбатышда гюн бата.
 — Гюн батгъанда не бола?
 — Яшлар юхлама ята.

Савбол, ясли-бав!

Савбол, ясли-бав, энни,
Биз мактапгъа барабыз.
Къолгъа китап алмагъа
Иштагъланып турабыз.

Баживлер де сав болсун,
Тарбия берген бизге.
Тизлерибизден туруп,
Алгъыш этербиз сизге.

Мактапда охуйгъанда,
Илмулардан тоймасбыз.
Эринчек болуп, сизге,
Айып тийме къоймасбыз.

Савбол, ясли-бав, энни
Биз мактапгъа барабыз,
Къолгъа китап алмагъа
Иштагъланып турабыз.

Барият КАМАЛОВА.
Къаягент юрт.

Абдулжармактум, шағварым! Чирюртнұ Солтан-Мұтқұрған

(Къысгъарттылып бериле)

Артвакътилерде Дагъыстанны юртларыны, шағварларыны гъакъында алимлер, язывчулар көп санавдагъы китаплар, материаллар чыгъарған. О дагъыстанлылар оyzлени бырынгъы макътавлу яшавуна тергев берегенин гёрсете. Амма Чирюртнұ тарихи булан байлавлу бир тарих маълумат сама да гъали болгъунча берилмеген. Шо саялды да, Чирюрт къурулгъанлы 400 йыллар болагъанны ва ону къурулушу, оyzюню заманында макътавлугъу булан Дагъыстандан тышгъа да белгили болгъан Солтан-Мут булан байлавлу экенини көп аз адам биле.

Таргъушамхал Чопан Андийникъабартылы къатынындан тувгъан гиччи уланы Солтан-Мутгъа агъалары атасыны варислигиден пай бермейлер. Адатлангъан күйде, шамхалны башгъа тухумлардан тувгъан уланлары чанкалар деген феодал группагъа гире болгъанлар. Топуракъгъа ихтиярлы болмакъ учун шамхалны уланы бийкеден тувма герек болгъан. Олай къыйыкъсытывгъа Солтан-Мут рази болмагъан. Гючлю асгер де жыйып, Солакъдан Терикге ерлиги топуракъланы гюч булан алгъан ва Солакъ оyzенини ягъасында юрт тигип, алим Г. Оразаев тоқтаташдырагъан күйде, оyzюню юртун тикген. Солтан-Мутнұ тапшурувуна гёре, юртнұ айланып чырлар къурулгъан. Чирюртнұ аты да «чыр» деген сёзден алынгъан.

Сонгъунда Солтан-Мут Чирюртнұ Эндирайни ягъасындағъы Чумлу деген ерге гёче ва айры Эндирай бий-

ликни къура.

Солтан-Мутдан сонг Чирюртнұ къысматы бир йимик болмагъан, көп къыйынлы девюрлери де болгъан. Оyzюню онгайсыз ерлешгенлиги себепли болуп, Чирюрт көп уллу тарихи агъвалатлагъа шағыатлы болгъан. Кавказ давну вакътисинде, 1840-нчы йылда Чирюрт толу күйде тозулгъан. Бузулгъан эсги Чирюртнұ ягъасында алты йыл оytюп, 1846-нчы йылда Нижегородской драгун полк, 1858-нчы йылдан 1894-нчюй йылгъа ерли онда Дагъыстан яяв асгер полкнұ штабквартирасы ерлешген. 1870-нчи йылда Чирюртда эки класслыкъ школа, 1872-нчи йылда башлапгъы училище ачыла.

Кёп-кёп белгили адамланы атлары Чирюрт булан байлавлу. Уллу рус язывчу Л. Н. Толстой ва шаир М. Ю. Лермонтов онда бир нече керен болгъанлар. Белгили хирург Н. В. Вишневский Чирюртта тувгъан. Дагъыстанны халкъ шаири, СССР-ни язывчуларыны биринчи съездини ортакъчысы Аткъай Гъажаматов да Чирюртта тувуп оысген.

Эсгерилген маълуматлар 400 йыллыкъ оымрю булангъы юрт тарихини бир гесеги бола.

Ону тамаша тюрлю агъвалатларыны гъакъында толу күйде маълумат бермек учун көп ахтарыв ишлер юртме герек.

Багъавутдин Гъажаматов

Ушаның боласы

Балам, балам, баласы,
Балдан толгъан хабасы,
Сютден толгъан челеги
Анасыны гереги.

* * *

Юхлап-юхлап, залим болсун мени къызыым,
Охуп-охуп, алым болсун мени къызыым,
Дюнълагъа малим болсун мен къызыым!

* * *

Къызыым, къызыым, къыз ала,
Къысып къойгъян къар хола.
Такъчагъа салар эдим,
Тюшюп гетсе, увала.
Сандыкъыгъа салар эдим,
Мени гёrmей къыйнала.

* * *

Къызыым, къызыым, къызтана,
Къызыма гелсин юз тана.
Юзевю де акъ тана,
Къызыым къалсын макътана.

* * *

Дюллю, дюллю, дюллю къыз,
Сен боларсан уллу къыз,
Уллу болуп етерсен,
Биревню уйй этерсен.

* * *

Абидат арив айлагъа,
Гелин болсун байлагъа,
Гирсин отав уййлеке,
Илсин къуйрукъ чойлеке.

Тезги гиччи художник

Бүгүн бизде къонакълыкъда бизин тезги гиччи художник къурдашыбыз Малика экенге сизин яратывчулугъуз булан Гъасанханова.

Малика этген суратлар булан, яшлар, сизин бирдагъылай таныш да этебиз ва сизден де оъзюгюз этеген суратлар гёзлейбиз.

Неге тюгюл, сиз бизин гиччи кёмекчилирибизсиз.

«Къарчыгъа» сизин журналыгъыз

биз журналны безендиребиз, сизин шиърулар, хабарлар, кроссвордлар, чечеген ёммакълар булан журналны гъазирлейбиз. Вёргиз, вёре къаратып къоймагъыз.

Саламлар булан сизин
«Къарчыгъа».

АТА-АНАЛАНЫ САГЫИФАСЫ.

Магзалиматшапи
Минатуллаев

Көйшырмөс

Абусупиян, эки де башы китаплардан толгъан хуржунну инбашына артып, Жюнгүтейгебарагъанда, Бугленден ойтген сонг, арбачыдан къайры устьюнде бирдагъы бирев олтургъан эки ат егилген ат арба артындан ете. Югю булан яяв барагъан адамны къюп гетме намусу къабул этмей, олар арбагъа Абусупиянны да алалар.

Арбачы арбасына минген тёбен-къазанышлы экенини билгенде:

- Сизин юртда Абусупиян деп китаплар язагъан алим адам бар дей. Ону таныйсыздыр? – дей.
- Таныйман, – дей Абусупиян да.
- Тек ол оъзю бек йымышакъ сёйлейген, бек юваш, кукайсув гиши дейлер. Дюрмю? – деп узата арбачы сёзюн.

Бу гезик арбадагъы биревюсю гиши замп деп алып:

- Пагъмулу гиши рагъмулу, юваш, илиякълы, исси, адамгъа жанын берип къойма да къабул бола. Шо саялы кёплер олай гишини тюз англап битмейлер. Ону йымышакълыгъын, исси сёйлейгенлигин кукайлыкъы гысаплада къоялар. Воллагъ, мен билсем

чи ол сен айтагъан күйде гиши тюгюл. Дюр буса, Темир-Хан-Шурада гъалигъалилерде болгъан жыйында савлай Дагъыстанны башы болма сюеген гъоцоцлу Нажмутдинни эки сёз булан пысадырмас эди. Ери гелгенде, сюе бусанг, ташдай къатып, эргиши сёзюн айтап болагъан, тюзлюк-гертилик учун, халкъ учун жанын берме де къабул адам, – дей.

Шолай, ондан-мундан сёйлей туруп, арба Жюнгүтейге етип, булар очарда гюп болуп токътагъан эренлеге салам бергенде:

- Хошгелдинг, Абусупиян! Хошгелдинг, Абусупиян! – болуп гетген. Арбачы шонда, Абусупиянны танып, эпизиз илыгъып:

– Я, сиз оъзюгъоз болгъан экенсиз Абусупиян. Башында айтгъан бусагъыз ярамаймы эди? – дей бети бишген мишикдей болуп.

– Къайшырмас, инивюм, талчыкъма. Айтгъан бусам, гемеге де минип, гемечи булан дав этеген күй болар эди, – деп жаваплангъан Абусупиян.

ЧАМАДЫРЫШ СУАЛЛАР

— Акъ да, къара да, ал да
Боламан къышда къырда,
Къалкъыларда къалкъаман,
Гъавада да саркъаман,

* * *

Терен-терен къоллагъа
Терек битмеген,
Тенгири берген къочкъаргъа
Мююз битмеген.
Уй — тюбюнден сув оьте,
Сав уйню титирете.

Къайсы таракъдыр
Адамлар баш тарамайгъан?
* * *

Къанатларын къакъмай,
Къанатлы къушлардан
Озмай токътамай.

* * *

Ёлдан бара дёртев,
Гъариси гийген эки этик,
Олар бирер этик булан,
Къалсын учун не этмеге герек?

* * *

Адамлар: бир-бирде артына бурула.
Неге?

БИЛИГИЗ

Бир чишни дёрт тиши бар,
Дёрт чиш къуршалгъан ишде
Нече тишини иши бар?

* * *

Ердеги он еттиге
Къошулду беш гёгюрчюн.
Яшлар, нече къалажакъ,
Билмей уркютсек уьчюн.

* * *

Булакъда бир минутдан
Дёрт челек сувдан тола,
Токъсан секунд сув алсакъ,
Челеклер нече бола?

* * *

Нап печде бир сагъатда
Эки литр нап ягъя.
Билигиз: пиче секундда
Нече литр нап ягъя?

Уълумат БЕЙБУЛАТОВА

Гъава

Биз тыныш алагъан – гъава. Гъавада кёп газлар бар. Лап да бизге тарыкълысы – кислород. Гъава бар жан-жанываргъа, гъайванлагъа, къушлагъа тарыкъ.

Адам гъавасыз бир эки минут да яшап болмай.

Озон деген недир?

Ерни уьстюн 10-50 км ойрде озон къатлаву япгъан. Шо къатлав ерни Гюнню иссилигинден сакълай. Бир нече йыл алда Антарктиданы, Арктиканы уьстюнде озон къатлавну тешилген ерлери эс этилген.

Шо бек къоркъунчлу гъал, неге тюгюл Гюнню иссилиги шо тешиклерден таба ерни гүйдюрме бола.

Лап да уллу тав

Африкада 5895 м бийиклиги булан тав бар.

Тавну аты Килиманджоро Африкадагъы лап да уллу гъукумат – Судан. Судан – 2505813 квадрат метр ерни елеген. Шо Европаны дёрт пай этгенде бир пайы. Африкадагъы лап да уллу шагъар – Каир, Египетни тахшагъары. Каирде 7 миллион адам яшай. Гюндюзлер шо адамланы санаву арта, неге тюгюл Каирни ягъасындағъы гиччи шагъарлардан адамлар ишге мунда геле.

Ер неге тербене?

Сен уйдe олтуруп дарслагъа къарап турагъанда бирден стол тербенип иибере, тамлар йылышагъандай бола. Шо ер тербенив. Ер неге тербене? Топуракъ къатлав-къатлав экенни сиз билесиз. Ерни къатлавлары йылышагъанда ер тербенме башлай.

Лап да уллу ер тербенивлер Китайда болгъан. XVI асруда ер тербенип бузулгъан уйлени тюбюнде 80000 адам къалгъан. Шо бир уллу шагъарны халкъы чакъы.

Лап да уллу океан

Дюньяда дёрт океан бар: Тихий, Атлантический, Индийский, Северный Ледовитый. Океанлары лап да уллусува гючлюсю – Тихий океан. Ерни къурту топурагъындан да уллу. Тихий океан деп оғзар Фернан Магеллан (1470 – 1521) къойгъан.

Лап да таза сувлу денгиз

Дюньяда лап таза суву булангъы денгиз – Уэдделла. Антарктиданы ювугъундагъы буденгизни сувун алып ичсенг де ярай.

Лап уллу кёл

Дюньяда лапда уллу кёл – Каспий денгиз. Каспий денгиз шонча да уллу кёл чю Италия ва Великобритания йимик пачалықълардан да уллу.

Дағыстан жазылғыларының оладиң түркімі

Яшанды Ойнары.

Жандеге Халметова,
Дағыстандың
жазылъ жыныс.

Муаллим гысап дарсда Муратгъа сарай:

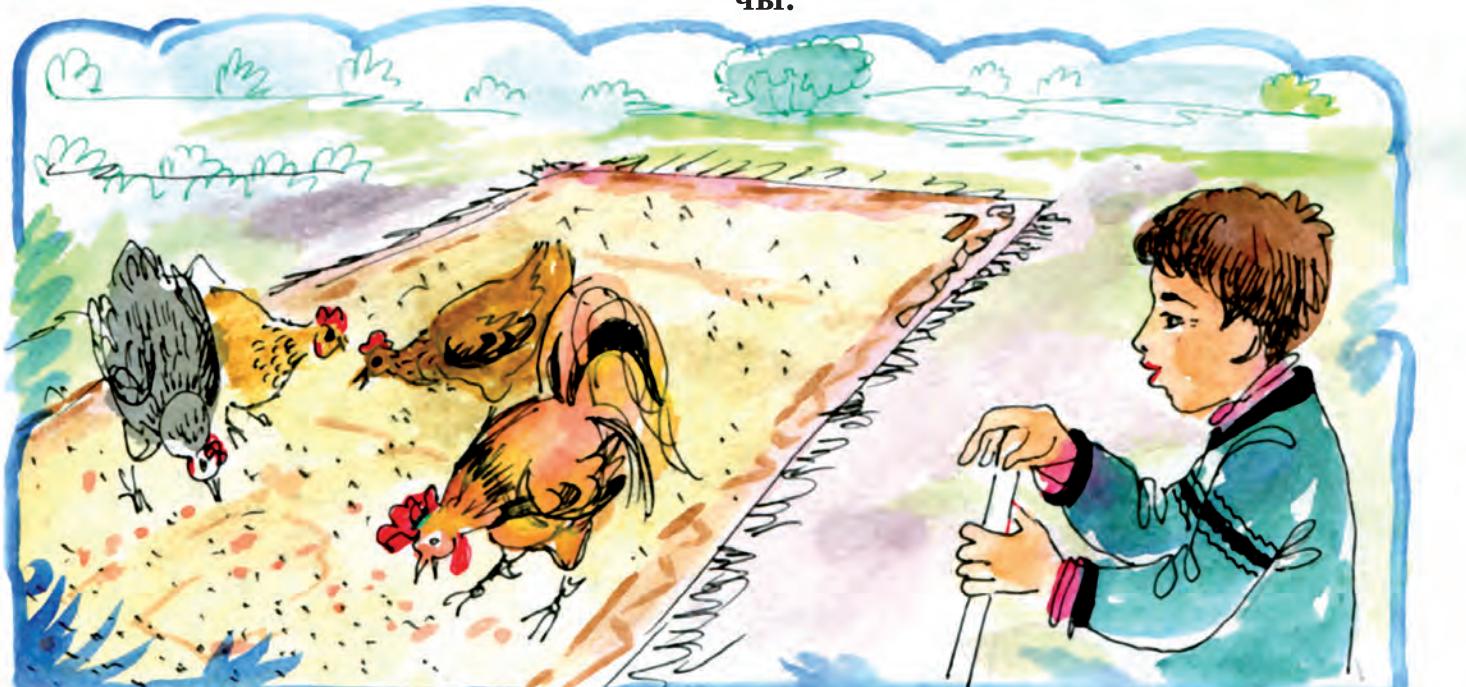
— Мурат, сени бир кисенгде 10 къоз, бириси кисенгде буса 3 керен кёп. Эки де кисенгде нече къоз болур?

— Муаллим, сен магъя бек къыйын сорав бердинг. Бизин якъда къоз терееклер оысмей чи.

Муратны атасы анасына уруша. Сонг атасы, эшикни де бек уруп ябып, чыгъып гете.

Ахшам Муратны атасы уйге геч къайта. Мурат атасына булай дей:

— Атам, мени улланам сени ананг чы.

— Дюр, яшым.
 — Тангаладан башлап мен улланамы бир айтгъанын да этмежекмен.
 — Неге, яшым?
 — Неге тюгюл де, сен де мени анамны хатириң къалдырасан. Мен неге сени ананга тынглама герекмен?

* * *

— Мурат, сен чи гъар гюн 4 – 5 алдым деп геле эдинг. Бугюн иннемей туласан?

— Анам, мени гъар гюн 4 – 5 дарсым бола. Бугюн 3 дарс болду. Барын да къошгъанда бугюн 3 алдым.

* * *

— Мурат, уллу болгъанда не касбу сайлагъансан? – деп сорай муаллим.

— Зав. склад болма сюемен.

— Тамаша, яшлар кёбюсю лётчик, космонавт боламан, – дей.

— Мени атам зав. склад болуп ишлей. Гъар гюн бишлакъ, май алыш геле. Уюбюз ашайгъан затгъа толгъан. Сиз оyzюгюз айтдыгъызы чы атанаңгыздан уылгю алыгъызы деп.

* * *

Мурат школадан бек пашман болуп къайтгъан.

Дневнигинде бурай языв да бар: «Дарсларда талаша, къызланы чачларын тарта».

— Яшым, шу язылгъан языв тюзмю? Кимни чачларын тартасан? – дей атасы.

— Тюз. О къызыны аты – Пери. Бир партада олтурабыз.

— Неге олай этесен? О къызыны не гюнағы бар?

— Бир гюнағы да ёкъ. Сен де айта эдинг чи мени анамны чачларын тарта эдим деп.

— Айта эдим, – дей атасы.

— Мен де Пери де уллу болгъанда ата-ана болажакъбыз чы.

* * *

Мурат бир къулагъына мамукъ да тыгъып, бириси къулагъы булан муаллимге тынглай.

Муаллим:

— Мурат, сени къулакъларынг авройму?

— Аврумай. Мен оyzюм бир къулагъымны бегетгенмен.

— Неге?

— Неге тюгюл, муаллим, сен гъар заман магъа: – Мен айтгъан сени бир къулагъынгдан гирип, башгъасындан чыгъып гете, – дейсен. Энниден сонг мен гъар заман бир къулагъымны бегетежекмен. Сен айтагъан дарс мени башымда къалажакъ.

Сени аттың кимбір?!

Бырынгъы заманлардан берли адамлар янғы тувгъан яшларына атлар къоя гелген. Бир-бир атлар эслине, тая, янғы атлар къошула. Адамлагъа къююлагъан атланы бирлерини маңналарын биз англатып да болмайбыз. Къумукъланы тюрлю-тюрлю халкълар булангъы къатнашыву оланны атларына таъсир этген. Шоланы арасында арап тилден гелген атлар айрокъда кёп ёлугъя.

Арап атлар Дагъыстангъа бусурман дин булан гелген. О атлар яйылгъанча къумукъланы атлары табиатда болагъан тюрлю-тюрлю гъалланы, кёкдеги юлдузланы, гъайванланы атларын англаста болгъан. Масала: Юлдуз, Айгүон, Бёрю, Тулпар.

Гъали биз шолай, арап тилден гелген, тек дин булан аралыгъы ёкъ атлары уьстюнде токътайыкъ. Оланы арасында къулакъга арив чалынагъан, арив маңналары булангъылары бар. Олар кёбюсю къумукъ тилге «нечик?» деген соравгъа жавап береген сёзлер (белгилевючлер) яда сёз тағымлар булан гёчюрюле.

Къызъяшланы атлары адатлы гъалда уланъяшланы атларына ат, – ят гесеклер къошулуп этиле. Масала: Салим – Салимат, Керим – Керимат, Сапий – Сапият. Артдагъы заманларда, рус тил таъсир этип, къызъяшланы бутайпа атлары къысгъартылма башлагъан, демек, атны ахырындагъы тутукъ авазы тюшюп къала: Сайит – Сайдат – Сайда. Рашит – Рашидат – Рашида, Амин – Аминат – Амина ва башгъалары.

Арап атлардан къайрыда, къумукълар кёп къадарда фарс тилден гелген атланы да алгъан. Гъали биз башлап

арап атланы, сонг фарс атланы гиччирек сёзлюгюн беребиз.

Арап тилден:

1. Къызъяшланы атлары:

Валида – ана.

Зайнап – 1. Гёк. 2. Толкъун, ташгъын.

Зарипат – инче, назик.

Наида – эртенги чыкъ.

Наиля – мурадына етишеген.

Ниса – къатын-къызылар (кёп)

Патимат (Фатима) – сютден, эмчекден янғы айрылгъан.

Рагымат – рагымулу.

Разият – рази болгъан, маслагъатгъа ювукъ.

Раиса – башчы.

Рукъуят – инче, гёzel.

Тамила – умут этеген.

Умужагъан (арап ва фарс тиллерден) – дюньяны анасы.

Умужамил (арап ва фарс тиллерден) – гёzel ана.

2. Уланъяшланы атлары:

Агъмат – макътавгъа тийишли.

Али – бийик.

Амир – гъаким.

Анвар – бек нюрлю, парх береген.

Башир – арив хабарлар гелтиреген.

Билал – сув береген, сувчы.

Вагъап – чомарт, къолу ачыкъ.

Вагъит – бир; биринчи (улан).

Вали – ёлдаш, дос.

Гъабиб – дос.

Гъайдар – арслан.

Гъашым – гъюреметли.

Гьюсен – гёzel.

Жамал – гёzel юзлю.

Забит – командир.
 Завур – къонакъ..
 Изат – гьюрмет, намус.
 Къадир – къуватлы; бажарывлу.
 Къапар – багышлайгъан, гечеген.
 Латип – хошуна гелеген; гёзел.
 Магъмут – макътавлу, сыйлы.
 Мажит – уллу; макъталгъан, гьюр-
 метли.
 Малик – гъаким.
 Муталим – талап этеген.
 Надир – аз табулагъан.
 Насир – кёмекчи.
 Расул – элчи, вакил.
 Рашит – 1. Тувра ёлдан барывчу; 2.
 Батыр.
 Самат – даимлик, ойлмес.
 Халил – ёлдаш.

Фарс тилден:

1. Къызыяшланы атлары.

Айна – гюзгю.
 Гюлзар – гюлюстан; гюллюк, чечек-
 лик.

Гюлнара – нарны гюлю, чечеги.
 Гюлжагъан – дюньяны гюлю.
 Нияр – сурат; гёзел.

2. Уланъяшланы атлары.

Рустам – гючлю, игит.
 Нияз – тилев, ялбарыв.

Сайитов Абдулкерим.

Къарап ашайман чы

Гиччинев Мурат узатылып столну уьстюндөн дагъы да кампет алагъанын гёргенде анасы огъар:

- Таман кампет ашагъанынг, тишлерингни хурт ашажакъ! – деди.
- Хуртлар къайдан геле?
- Кампетден.
- Мен чи, мама, къарап хуртлары ёкъларын ашайман.

Сөз бол да, мичаре де аша ой къой баязъасъам къойчуну осолбары!

(къумукъ халкъ ёммагъы)

Бир юртда бир гиши болгъан, о гишини бир сирив къюю болгъан. О гиши къойларын бакъмагъа бир къойчу тута:

Къойчуну тутагъанда шулай сёйлеп тута:

— Мен сагъайылынг битгенчеге ашамагъа согъан да, мичари де берермен, дагъы зат бермесмен, йылынг битген гюн чалгъа гирип, нечакъы малны гётерип чалдан къыргъа ташлап болсанг, къыргъа ташлагъанынг — сагъа, ичинде къалгъаны магъа, разимисен?

— дей хожайын.

— Разимен, — дей къойчу.

Бир йылны нече гюнү бар буса, согъан да, мичари де ашап, къой багъа къойчу. Бакъса бакъсын, елли гюн иргъагъына таянып тюгюл эсе токъ-

тап болмайгъан ерге чыгъып, шонча да къарывсуз бола. Йылы битген гюн къойчуну чалгъа да гийирип, алдында токътай хожайын. Къойчу алдына къаршы болгъан бир токълуну гърангъа гётерип, чалдан ташлай. Экинчи токълуну гётерип, алыш барагъанда ташлап болмай да оязу де чалгъа сюелип къала.

— Таман, ташлагъан токълунг да болажакъ сагъа, — дей хожайын.

Къойчу къучагъындагъы токълуну да йиберип чалдан чыгъа. Къойчу оязу чалдан ташлагъан токълуну башын да тутун ойлаша: бир йыл къой бакъгъан йыллыкъ гъагъыма бу токълуну алыш гетсем, хожайынны гёнгюн де кюлетип, оылгюнче унутулмажакъ хорлукъ. Къой, бирдагъы йыл да ба-

гъайым, я оълрюмен, яда бир тоқълу-
ну онбеш этип алырман. Сонг хожа-
йынгъа айта:

— Рази бусанг шо шарт булан бир-
дагъы йыл да багъайым, — дей.

— Разимен, бакъ, — дей хожайын.

Къойчу бирдагъы йыл да багъа.
Бакъса да, гъеч бир согъанны да аша-
май. Ахшам берген согъанланы да,
эртен берген согъанланы да башлы-
гъина салып, алыш гете болгъан.

Юртдан чыкъгъанда гъар заман со-
гъанланы бир эмен терекни тюбюне
салып къоя болгъан. Къойланы са-
вуп, ичежек деп, къойчугъа сувлукъ
юрютмеге де къоймай болгъан.

Къойчу сув тюшген ерде сув булан
ашай болгъан мичарини, тюшмеген
ерде къуру ашай болгъан.

Къойлар къозламагъа башлагъан-
да къурутгъунча гъар гюн къойланы
тутуп, къозу йимик эмчегин тойгъун-
ча иче болгъан.

Йыл битген сонг къойчуун чалгъа да
гийирип, хожайын алдында тоқътай.
Къойчу алыш ташлап къойну да йибе-
ре, къарап хожайын да къала. Къойчу
чалны ичиндеги къойну бир-бир этип
алыш, барын да чалны къыр ягъына
ташлай.

СОКОЛЁНОК

Хожайынны къызыны, башына
къына да салып, къолгъа уйретген
бир арив акъ къозусу болгъан. Чалны
бир мююшүндө къычыра туруп, яп-
янгыз шо къала. Къойчу чабып барып
шону да тута. Чалны алдында къарап
турагъан хожайынны къызы, чабып
чалгъа гирип, къойчууну къолундагъы
къозуну къучакълап, тарта. Къозуну
да, къызыны да экисин де бирче къы-
сып алыш, чалдан къыр янгъа ташлап
иibере. Сонг айта хожайынгъа:

— Хожайын, къызынгъны да ташла-
дым чалдан, артда айтагъанынгъны
айт! — деп. Хожайын:

— Артда да, алда да айтмагъа зат
къоймадынг сен, ташлагъан бусанг,
мал да сеники, къыз да сеники. Бизин
де языкъ этмес бугъайсан, — дей.

Къойчу хожайынны къызын да
алыш, малын да алыш, оъз малына
оъзю къойчу да болуп, яшап къала.

Бир йылдан сонг оъзю ташлагъан
согъанлар бар эмен терекге барып
къарай. Къараса, тюбюнде согъанлар
да чирип, согъанланы суву тамурла-
рын къурутуп, терек къуруп тура бол-
гъан.

БИЗИН ТАБИАТ ГЮЗ

Сентябрь гюзню биринчи, яйны буса ахырынчы айы.

Бир-бир тереклени япыракълары саргъалма баштай. Гюнню узакълыгъы шайллы кемиген, чакъны иссилиги тёбенлеше бара. Гём-гёк кёкде чакъ-чакъда булутланы сюргюгеген табунлары гёрюне.

Явуллар, яйда йимик, бакъа гёз болуп явмай, увакъ бюртюклю юаш сыгъанакъ геле.

Гечелер кыбылагъа учагъан турналаны, кыпър къазланы табунларыны тавушлары чалына.

23-нчю сентябрде гечени де, гюнню де гъарисини узакълыгъы 12 саят бола. Шондан сонг гечелер узакъ, гюн-дюзлер къысгъа бола гете.

23-нчю сентябрде гюз гире.

Сентябрь айда жыйылагъан отлар ва къыр емишлер: итбурун, ябушгъан, гъаннузну тамуру, миятамур, къазот, къансияла, къыгчытгъан.

Гюз – гёз деген сёзден амалгъа гелмесе кюй ёкъ. Шо заман жавгъарлы табиат гёз тийгендей болуп къала. Гюзню мезгили 23 сентябрден 22 декабрге ерли гысалапана. Гюзню алдагъы 40 гюнүне, яни 2 ноябрь болгъунчагъы мезгилине, гюзню байсаны дей, тюшюмлю, бай вакътиси демек бола... Гертиден де, шо вакъти гъабижай, чалтик, юзюм, бахча, яшылчалар, емишлер, емлер къайтарыла. Гюзлюклени чачыв, биченликлер, бавлар сугъарыв, ургъалар сюрюв битме гөрекли. Шо саялы аталаны айтыву да: «Юз сугъарма, гюз сугъар» – дей.

Гюз гелди Кёстек юртгъа

Бавда емиш пайлана.

Гюнлер тез гетип тура,
Елде япыракъ айлана

Гюн шавласын яшыра,
Сувукълар геле тура
Кекде къара булутлар
Янгурну себип ура.

Къуймур къуш

Кёкге къарап йибердим
Къуймур къуш учуп бара,
Ону аривлюгюне
Жаным гъасирет къала.

Къарап турдум мен къушгъа
Аривлюкге тамаша
Къарай туруп о къушгъа
Гёзюм мени къамаша.

Аястар! Изле! Тан!

Шу бетдеги оюнну түопде гёrsетилген тюслеге гёре боя!

«Коллекция идей» деген журналдан алынгъан.

Жыл алтек

Къоз

Къоз терек СССР-ни къыбла районларында, Кавказда, Орта Азияда ёлугъа. Ону бийиклиги 20 метрден де артыкъ бола. Терекни күлтюсдеги къабугъуну ер-еринде терен гъызлар бола. Апрель-май айларда терек чечек ача. Августну ахырларына къоз бише.

Терекни япыракълары ва бишип битмеген къозу дарман гысада къоллана. Къозну япыракъларында В витамин, аскорбин кислота, эфир май, къозда буса кёп ва С, Е, Р витаминлер бола. Къоздан этилген мазлар ва растворлар адамны гёнюнде болагъан аврувлагъа дарман. Бишип битмеген къоздан адамны савлугъуна бек пайдалы С витамин этиле. Бир-бир адамлагъа дарманны орнуна къоз ашама гёрсете. Къозашны ичинде 40 – 70 процент май бар. Къозаш юре-

ги, бавуру аврийгъан адамлагъа бек пайдалы. Ондан къайры да къаны аз ва уллу чагъындагъы адамлагъа къоз ашама буура.

Халкъ медицинада къоз гъар муратларда бырынгъы заманлардан берли къоллана гелген. Дюньягъа аты айтылгъан дарманланы гъакъында кёп китаплар язгъан алим Авиценна ойпекелери аврийгъан ва къарывсуз адамлагъа тююлген къозну бал булан бирче къошуп ашама буура болгъан.

Бырынгъы заманларда адамлар, лап гючлю агъуланывлардан сакъланмакъ учун, эртенлер ачкъарынгъа эки къозгъа ва эки инжиирге бираз туз да къошуп ашай болгъанлар. Сонг да къозну майы уьфорююнде ташы бар адамлагъа кёмек эте деп айтыла.

Къозну япыракълары къайнагъан сувда ятса, адамны гёнюнде болагъан аврувлар тая деп ёрайлар. Ашкъазанда, ичеклерде болагъан сувалчанны тайдырмакъ учун, адамлар бырынгъы заманлардан берли къозну яшыл къабукъларын къайнатып иче гелген. Шо ашкъазаны ва ичеклери аруйгъан адамлагъа да пайдалы.

Адамлар, къозтерекни япыракъларын къайнатып, суву булан чачларын непти тюсге бояйлар. Къозну къабугъундан юнню ва агъачны бояйгъан боявлар эте.

Къаны тюз ишлемейген адамлагъа халкъ медицинада гъар гюн 100 грам къозну бал булан яда янгыз 45 гюн ашама гёрсете.

Къарчығъа қагъыз

Сизин гъаригизни оъзюгюз етме сюеген мурадыгъыз бардыр. Оъзюгюзню ойларыгъызыны, этген суратларыгъызыны, шиъруларыгъызыны, хабарларыгъызыны журналны редакциясына ииберигиз!

Къарчығъаңыз
Адреси:
360725
2 Махаткана,
ул. Бүйнәкского, 12
„Соколенок“ на
кумыкском языке
73904

Молло Насерут ойн оитгъойн

Бирев Моллагъа гелип: «Магъа 40 йыл сакълангъан сирке ханц герек эди. Бар буса, биразны бер дагъы», – деп тилеген. Молла: «Сени йимик гъар тилеген адамгъа бере тургъан бусам, шону мен 40 йыл сакъламагъа болмас эдим», – деген.

* * *

Моллагъа бирев гелип: «Падишагъ уллуму, сабанчы уллуму?» – деп сорагъан. Молла: «Озокъда, сабанчы уллу. Сабанчы болмагъан буса, падишагъ ачгъа ойлер эди», – деген.

* * *

Моллагъа адамлар: «Яхари, Молла, гюнню узагъында биревлер ари багъып, биревлер бери багъып юрой. Шо неге экен?» – деп сорагъан. Молла: «Бары да халкъ бир якъгъа багъып юрюсе, дюньяны бир яны авур тартып, бёттёбен айланып къалмагъа бола», – деген.

Соколёнок Къарчыгъа

5/2014

сентябрь - октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель
Правительство Республики Дагестан.

Журнал зарегистрирован федеральной службой по надзору в сфере связи и массовых коммуникаций.

Регистр. номер ПИ№ТУ5-0020
от 21 мая 2009 г.

Издается с января 1980 г.

Главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
Ш.Алишева (ред. выпуска)
П.Абдуллаева
А.Абдуллатипов
С.Алиев
Т.Зургалова (отв. секретарь)

Худ. редактор З.Даганов
Тех.редактор Т. Лузина
Художник М. Муталибов
Художник обложки А. Качаев

Дата выхода в свет 24.10.2014г.
Тираж 1266 экз.
Заказ № 134

Типография: ООО «Издательство «Лотос»»
Адрес типографии: 367025, РД г. Махачкала,
ул. Пушкина, 6.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан Редакция республиканских журналов «Соколенок» и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя: 367025,
РД г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Кумыкский язык.
Индекс: на год - 63339,
на полугодие - 73904.

Цена свободная.